

Jarosław Hryckowian

Polsko-ukraińskie pogranicze kulturowe na łamach "Енциклопедії українознавства"

Acta Polono-Ruthenica 2, 447-458

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jarosław Hryckowian
Koszalin

Polsko-ukraińskie pogranicze kulturowe na łamach *Енциклопедії українознавства*

Енциклопедія українознавства jest dziełem specyficznym i jedynym w swym rodzaju: wydano ją w Paryżu na emigracji bez pomocy kraju, dla którego była przeznaczona, była pierwszym wielotomowym dziełem informacyjnym w ukraińskim dorobku wydawniczym¹, dla wielu kręgów zagadnień materiał porządkowała od podstaw, materialne wsparcie pochodziło ze składek emigrantów.

Powołany przez Naukowe Towarzystwo im. Tarasa Szewczenki Komitet Redakcyjny rozpoczął pracę w 1949 roku pod przewodnictwem prof. Wołodymyra Kubijowicza². Jego najbliższymi współpracownikami zostali: Mykoła Hłobenko (historyk literatury), Jewhen Głowiński (ekonomista), Iwan Koszeliweć (literaturoznawca), Ołeksander Ohłobłyn (historyk), Matwij Stachiw (prawo, historia), Jurij Szewelow (językoznawca). W toku prac wstępnych przyjęto, że encyklopedia powinna mieć charakter popularnonaukowy i stać się informatorem dostępnym dla czytelników o różnym stopniu przygotowania oraz zaspokajać różne potrzeby użytkowe z ukraiноznawstwa. W swych założeniach planowana była jako

¹ Pierwsza encyklopedia w języku ukraińskim (*Українська загальна енциклопедія*) ukazała się w trzech tomach w latach 1930 - 1935 (Lwów - Stanisławów - Kołomyja). Jej głównym redaktorem był Iwan Radowskyj (1874 - 1949), a członkami redakcji: Wołodymyr Doroszenko, Mychajło Rudnyckyj i Wołodymyr Simowycz. Była skonstruowana na wzór innych encyklopedii, ale jej dział informacji o Ukrainie był samodzielny. Obejmowała 34 000 haseł, w tym ukraiноznawczych 8 000.

² Kubijowycz Wołodymyr, ur. 1900 r. na zachodniej Łemkowszczyźnie, geograf. W latach 1928 - 1939 docent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od 1940 r. profesor Ukraińskiego Wolnego Uniwersytetu w Monachium. Członek NTSz od 1931 r., jego sekretarz od 1947 r., przewodniczący (Europa) od 1952 r. Mieszkał we Francji. Napisał około 80 prac z antropogeografii i demografii Ukrainy, zwłaszcza życia pasterskiego w Karpatach. Od 1949 r. główny redaktor *Енциклопедії українознавства* i autor licznych artykułów i haseł tej encyklopedii. Zmarł 2 listopada 1985 r. w Paryżu.

wydawnictwo dwuczęściowe - część problemowa, obejmująca tematy z różnych dziedzin ukrainoznawstwa, od geografii i ludoznawstwa do zagadnień zdrowia i wojska oraz część hasłowa.

Pierwsza trzypięciotomowa jej część ukazała się w latach 1949 - 1952, a druga dziesięciotomowa, hasłowa część - w latach 1955 - 1989. Jej dwutomowa, angielska wersja pojawiła się w 1963 i 1971 roku. Ze względu na duże zainteresowanie dziesięciotomowe wydanie encyklopedii od roku 1993 jest przedrukowywane we Lwowie.

Encyklopedia dotarła na cały świat, stała się jednym z najważniejszych wydawnictw kształtowania wiedzy o Ukrainie. Wydana w świecie wolnym okazała się wydawnictwem niezwykle potrzebnym i stała się w pewnym sensie bestsellerem wydawniczym. Potrzebnym i niezbędnym jeszcze dlatego, iż do tej pory nie wydano takiej książki na Ukrainie. Mimo prób i wysiłków, imperium sowieckie stale taką inicjatywę hamowało. Pierwszy tom encyklopedii wydany w latach trzydziestych na Ukrainie przekazano na przemiał, a inicjatywę uczonych ukraińskich o jej wydanie z roku 1948 stale przesuwano na plan dalszy.³

Wydanie emigracyjne *Енциклопедії українознавства* (EU) miało też ratować od całkowitego zapomnienia ukraińską kulturę narodową, zachować podstawowe informacje o jej dorobku w ogólnym rozwoju historycznym i przekazać następnym pokoleniom. Miało wreszcie sprowokować komunistów ukraińskich do rozpoczęcia prac nad encyklopedią w kraju. Autorzy EU pracowali w niezwykle trudnych warunkach: byli rozproszeni, często pozbawieni własnych warsztatów badawczych, oderwani od zasobów kulturowych Ukrainy i krajów tzw. demokracji ludowej. Koncepcję dzieła trzeba było tworzyć od podstaw.

Część pierwsza problemowa ma charakter uniwersalny. Ukazała się w latach 1949 - 1952. Jest zbiorem wiadomości ze wszystkich dziedzin:

³ *Українська радянська енциклопедія*. Po ukazaniu się trzypięciotomowej encyklopedii we Lwowie (t. 1 w 1930 r.) na Ukrainie Radzieckiej z inicjatywą wydania wielkiej ukraińskiej radzieckiej encyklopedii wystąpił M. Skrypnyk. Pod jego kierunkiem utworzono w Charkowie redakcję. Do pracy zaangażowano ponad 100 specjalistów. Z planowanych 20 tomów przygotowano trzy. Druk pierwszego tomu był przewidziany na rok 1933, ale moskiewska cenzura nie wyraziła zgody na wydawanie encyklopedii. Przygotowane materiały oddano na przemiał.

Projekt Przygotowania URE wysunięto ponownie w 1948 r., ale konkretnie jego realizację rozpoczęto dopiero po XX Zjeździe w 1956 r. Teraz w odpowiedzi na wydawaną na Zachodzie *Encyklopedię ukrainoznawstwa* (1949 - 1989).

geografii, antropologii, etnografii, języka, historii, Cerkwi, prawa, kultury, literatury i sztuki, nauki i oświaty, gospodarki, ochrony zdrowia i wojska. Jest podstawą dla szczegółowych ujęć informacyjnych zawartych w części hasłowej. Materiał z pogranicza kulturowego polsko-ukraińskiego jest tu sygnalizowany w opracowaniach ogólnych, czasem wydzielany w podtematach. Miejsca szczególne zajmują części pt. *Історія, Церква, Культура* i *Література*.

Sposób takiego układu pozwala tylko sporadycznie wydostawać z ogromu materiałów zagadnienia wskazane w tytule. Przykładowo: temat *Людність* obejmuje w podtytule zagadnienie *Українсько-польське пограниччя* (21)⁴, temat *Етнографія - Праці чужинців* (także Polaków), temat *Історія - Українські землі під Польщею* (434), *Українська еміграція в Польщі* (576), temat *Церква - Церква за литовсько-польської доби* (606), *Берестейська унія* (609), *Православна Автокефальна Церква в Польщі* (618), a temat *Література - Українсько-польські взаємини в літературі* (799).

Sygnalizowano czasem informacje nadzwyczaj interesujące, nie spotykane w innych specjalistycznych porządkujących opracowaniach, np. omówienie działalności radiowej Ukraińców w Polsce, roli ziemiaństwa polskiego w rozwoju kultury ukraińskiej, wpływów ukraińskich na kulturę polską itd. Nie unikano też informacji drażliwych. W drugim tomie przy opisie Prawobrzeżnej Ukrainy XVIII stulecia czytelnik znajdzie informację pt. *Полонізація* (460). W następnym tomie przytacza się dane o polonizacji szkół ukraińskich (944-946). W innym miejscu wylicza się zniszczone przez Polaków cerkwie.

Warto zauważyć, że w tej problemowej części po ważniejszych tematach podaje się obszerną literaturę przedmiotu. Obejmuje ona najważniejsze opracowania i nie tylko ukraińskie, ale także niemieckie, francuskie, angielskie, rosyjskie i oczywiście - polskie. Wśród badaczy cytowanej literatury znajdujemy m.in. takie nazwiska: A. Brückner, T. Lehr-Spławiński, J. Rozwadowski, F. Brodowicz, E. Likowski, K. Chodyncki, A. Wanczura, M. Harasiewicz, E. Raczyński, W. Abraham, K. Chodyncki i in.⁵

Z posłowania redakcji tej części encyklopedii wynika, iż pierwsze tego

⁴ Cyfry w nawiasie ukazują strony zagadnienia w encyklopedii.

⁵ Nazwiska wynotowano tylko z czterech części: *Історія, Церква, Культура, Література*.

typu dzieło przyniosło podstawowe odpowiedzi na wiele spraw technicznych i merytorycznych, ukierunkowało dalszy tok pracy. Przypomnijmy, że redakcji wypadło działać w niezwykle ciężkich warunkach. Wiele kłopotów sprawił materiał z lat najnowszych. Nie było doświadczenia. Ponadto zmarło w tym czasie kilku członków redakcji: prof. R. Dyminśkyj, prof. W. Petrow, prof. D. Doroszenko, prof. J. Chrapływyj i prof. J. Pałykowski. Swoistość poszczególnych problemów omawianych w kolejnych trzech tomach encyklopedii nie zawsze też dawała się ująć w ramy zaplanowanej objętości. Nie uniknięto dysproporcji, nadmiernych skrótów, a nawet przeoczeń.⁶ Ukazanie się encyklopedii uciszyło nieco sceptyków, ludzi, którzy nie wierzyli w powodzenie przedsięwzięcia. Wydawnictwo przy pomocy fundatorów już w 1952 roku dotarło do kilkuset bibliotek.

Część hasłowa EU, dziesięciotomowa jest znacznie bogatsza, liczy około 20 000 hasel ujętych w jeden ciąg alfabetyczny. Materiał z pogranicza polsko-ukraińskiego obejmuje wyjątkowo szeroki krąg kulturowy, koncentrujący się w zasadzie wokół rozległej dziedziny związków literackich polsko-ukraińskich i historycznych przeglądów najważniejszych wydarzeń na polu religijnego zbliżenia, powiązań i wpływów.

Z pogranicza literackiego trafiają tu pisarze, poeci, publicyści, krytycy, badacze literatury, niekiedy językoznawcy, etnografowie, historycy, malarze, muzycy, trafiają ci, którzy w jakiś sposób byli powiązani z Ukrainą, ujawniali zbliżenia literackie, kontakty osobiste, wpływy, sytuację historyczną i społeczną. Rzecz oczywista, że materiał z pogranicza literackiego polsko-ukraińskiego jest w kontekście wszystkich polskich materiałów, które znajdują się w encyklopedii i nie ograniczają się jedynie do biogramów. Mamy tu także podstawowe informacje o instytucjach i towarzystwach, ugrupowaniach i czasopismach, które współtworzyły życie literackie, lub też działały na rzecz popularyzacji literatury i rozwoju wiedzy o niej.

Jak zestaw hasel, tak i ich struktura podporządkowana jest przedmiotowi encyklopedii. W biogramach oraz w dziejach instytucji towarzystw eksponowano informacje ukrajinistyczne. Na przykład hasło *Мицкевич Адам* wymienia spotkanie z Petrom Hułakiem-Artemowskim

⁶ Післяслово, [w:] *Енциклопедія українознавства*, т. 1, cz. 3, s. 1195-1197 (Мюнхен - Нью-Йорк 1949).

i Maksymem Maksymowiczem, *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, które miały znaczący wpływ na Bractwo Cyrylo-Methodyjskie. Hasło *Марцінковський Аутин* wskazuje jego publikacje poświęcone Ukrainie (*Stepy, morza i góry*, 1854, *Lud ukraiński*, 1857, *Pogranicze nad-dnieprzańskie*, 1863). Hasło *Словацький Юліюш* natomiast wskazuje utwory, w których poeta odtwarza tematy ukraińskie (*Sen srebrny Salomei*, 1842-1843, *Ksiądz Marek, Jan Kazimierz* i in.), a hasło *Грецьк Юзеф* wylicza tytuły prac badacza ilustrujące polsko-ukraińskie stosunki literackie bądź wzajemne wpływy.

Wyodrębniono w części hasłowej EU kilkanaście szerszych ujęć informacyjnych, zagadnień problemowych o ugrupowaniach, ośrodkach kulturotwórczych, czasopismach, które spółtworzyły polsko-ukraińskie życie literackie lub też działały na rzecz popularyzacji zbliżenia literackiego. Znajdują się więc tu hasła: *Єзуїти, Замойська Академія, Оссолінеум, Польське Історичне Товариство, Поляки на Україні, Польща й Україна, Національні меншості, Торговицька Конфедерація, Українська школа в польській літературі, Український Науковий Інститут у Варшаві, Чорторіцькі* i kilka jeszcze innych nie związanych z zagadnieniami literackimi.

Dział haseł problemowych, dotyczących omawianego tematu, jest wyraźnie ubogi. Wprowadzenia oczekiwały informacje o grupach literackich zasłużonych w upowszechnianiu tematyki ukraińskiej, na przykład Awangarda Krakowska, skamandryci, Towarzystwo Wydawnicze „Rój”, informacje o bibliotekach, wydawnictwach, ośrodkach, głównie miejskich, które zaznaczyły swą obecność w procesie związków literatury polskiej z ukraińską, informacje dotyczące polskiej cenzury w Galicji, ukraińskiej prasy literackiej w Polsce, tudzież działalność polskich instytucji kulturalnych w Kijowie (teatr, prasa, Instytut Polskiej Kultury Proletariackiej).

W zakresie czasopiśmiennictwa ograniczono się do kilku tytułów podejmujących tematykę ukraińską („Biuletyn Polsko-Ukraiński”, „Prace Filologiczne”, „Przegląd Krajowy”, „Rocznik Wołyński”, „Studium Ruthenum”, „Sioło”, „Sprawy Narodowościowe”, „Slavia Orientalis”). Pominęto w encyklopedii tytuły wcale nie drugorzędne, które na polu ukraińsko-polskiego zbliżenia literackiego odegrały przodującą rolę, m.in. krakowski „Świat Słowiański” i „Życie”, „Miesięcznik Literacki”, „Sygnały”, „Wiadomości Literackie”, „Skamander”, „Nowa Kwadryga”, war-

szawska „Prawda”, łucki „Wołyń”, dwutygodnik „Zet”, „Pamiętnik Literacki” czy w czasach najbliższych „Kamena”.

Jak już powiedzieliśmy, zestaw haseł osobowych w encyklopedii jest najliczniejszy. Struktura tych haseł nie jest zbyt zróżnicowana. Tematyka jest podawana zwięźle. Nazwiska osób i tytuły utworów podaje się w brzmieniu polskim.

Trafiają do encyklopedii twórcy najstarszych zabytków piśmienniczych - Wincenty Kadłubek, Jan Długosz, Maciej Strykowski, Mikołaj Rej, religijni polemiści Piotr Skarga i Edward Likowski, autorzy tatarsko-tureckich i kozackich wojen Waław Potocki, Ignacy Krasicki, Samuel Twardowski, Wespazjan Kochowski; przedstawiciele romantyzmu, reprezentanci tzw. szkoły ukraińskiej - poeci Seweryn Goszczyński, Antoni Malczewski, Józef Bohdan Zaleski, piewcy kozaczyzny Michał Grabowski, Michał Czajkowski, miłośnicy ukraińskiego folkloru Adam Dołęga-Chodakowski, Wincenty Pol, Waław Zaleski, Pauli Żegota, Aleksander Groza. Znajdujemy w encyklopedii bliskiego przyjaciela Szewczenki Edwarda Żeligowskiego, autora *Żywota Kozaków lisowskich* Józefa Bartłomieja Zimorowica, autora głośnego dramatu *Karpaccy górale* Józefa Korzeniowskiego, polsko-ukraińskiego poetę Spirydona Ostoję-Ostaszewskiego.

Jak widać, biogramami objęto przede wszystkim pisarzy, wybitnych filologów i etnografów, których dorobek wskazuje bezpośredni związek z literacką problematyką ukrajinistyczną (np. twórców dzieł literatury sięgających do tematyki ukraińskiej, badaczy związków polskiej literatury z piśmiennictwem ukraińskim czy popularyzatorów folkloru). Trzeba było jednak włączyć do encyklopedii Juliana Ursyna Niemcewicza, autora tragedii *Bohdan Chmielnicki* (1817), pisarza Franciszka Karpińskiego sięgającego do polsko-ukraińskich stosunków księstwa kijowskiego; Lucjana Siemieńskiego, autora dumek, powieści ukraińskich, rapsodii *Trąby w Dnieprze* (1836). Zabrakło wśród haseł Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego), powieściopisarza, publicysty, działacza społecznego i politycznego, autora powieści *Wasył Hołub* (1858), *Handzia Zahornicka* (1859) powiązanych ściśle z Ukrainą, trylogii (*Historia o prapradziadku*, *Historia o praprawnuku*, *Wnuk chorążego*) o rodzie Jeżów we wsi Hrynenki od XVII wieku począwszy. Drobną notką skwitowano przedstawiciela szkoły ukraińskiej, autora głośnego utworu *Pan starosta kaniowski* (1836) Aleksandra Grozę, autora *Powieści ukraińskich* (1879)

Stanisława Grudzińskiego czy historycznych poematów o kijowszczyźnie (*Laszka, Oksana*) Włodzimierza Wysockiego.

Z okresu późniejszego oraz lat współczesnych, trafiło do encyklopedii niewielu Polaków. Można nawet powiedzieć, że okres ten pod względem zbliżeń literackich ukraińsko-polskich nie został należycie spenetrowany, a może zlekceważony. Tych kilkanaście nazwisk, które tu znalazły swoje miejsce - Władysław Orkan, Paweł Jasienica, Czesław Jastrzębiec-Kozłowski, Mieczysław Jastrun, Roman Reinfuss, Kazimierz Andrzej Jaworski, Marian Jakóbiec - nie wyczerpuje absolutnie istoty zagadnień.

Warto zauważyć, że pierwsza wojna światowa, rewolucja i wydarzenia związane z 1917 rokiem przyniosły nową falę tematycznego ukrajinizmu w literaturze polskiej, toteż konieczne byłoby wprowadzenie podstawowych informacji, które współtworzyły życie literackie. Mamy tu na uwadze powiązanego z Ukrainą pisarza i organizatora życia literackiego Juliusza Kaden-Bandrowskiego, pisarkę kresową i autorkę polsko-ukraińskiej powieści *Požoga* (1922) Zofię Kossak-Szczucką, autorkę *Burzy od Wschodu* (1925) i *Przeorane szlaki* (1930) Marię Dunin-Kozicką, autora wojennych opowiadań z pogranicza polsko-ukraińskiego Andrzeja Struga. Wyróżnić by należało powieściopisarkę Marię Dąbrowską z Szumskich, autorów powieści z życia szlachty na Pokuciu Adolfa Dygasińskiego (*Pan Jędrzej Piszczalski*, 1890), Alfreda Wysockiego (*Polonez Ogińskiego*, 1937), Annę i Jerzego Kowalskich (*Gruce*). Do wsi pokuckich, okolic Lwowa wracali w swych utworach Józef Wittlin (*Sól ziemi*, 1937, *Mój Lwów*, 1946), Jan Parandowski (*Niebo w płomieniach*, 1935), Jan Brzoza (*Dzieci*) i in.

Marginalnie też potraktowano przedstawicieli polskiej emigracji. Odnotowuje się tu jedynie takie nazwiska, jak: Jerzy Giedroyc, Józef Łobodowski, Stanisław Vincenz.

Gwoli ścisłości przypomnijmy jeszcze, że w hasłach biograficznych znalazły się także nazwiska wybitnych badaczy literatury i języka: Jan Baudouin de Courtenay, Józef Tretiak, Tadeusz Zieliński, Jan Janów, Tadeusz Lehr-Spławiński, Marian Jakóbiec, Władysław Kuraszkiewicz, Witold Taszycki, Henryk Ułaszyn, Zdzisław Stieber.

Mając na uwadze, że każda encyklopedia powinna uwzględniać całość wiedzy o przedmiocie, pragniemy podkreślić, że ścisła i nazbyt rygorystyczna selekcja poczyniła tu straty nie do powetowania. Zabrakło

w encyklopedii wybitnego przedstawiciela romantyzmu polskiego Zygmunta Krasińskiego, dramaturga Stanisława Wyspiańskiego, trybuna modernizmu Stanisława Przybyszewskiego, serdecznego przyjaciela Iwana Franki Jana Kasprowicza. Nie znalazł miejsca w encyklopedii wspomniany już autor wielu powieści o chłopach ukraińskich Teodor Tomasz Jeż; znany poeta i tłumacz utworów Szewczenki - Władysław Syrokomla. Zabrakło wśród wymienionych pierwszego monografisty Tarasa Szewczenki Gwidona Battaglii; redaktora pisma polsko-ukraińskiego „Sioło” Paulina Świącickiego.

Oceniając przedstawiony dorobek haseł osobowych polskiego kręgu literackiego należy stwierdzić, iż informacje na ich temat podawane w encyklopedii są często zbyt zawężone lub nawet lakoniczne, na przykład: podtrzymywał związki z Ukraińcami (T. Zieliński), był zwolennikiem ukraińskiego ruchu kulturalnego (T. Zieliński), pochodził z Ukrainy, uczył się w Kijowie (S. Grudziński), działacz w Galicji (W. Dzieduszycki), publikował wiele materiałów z ukraińskiej etnografii (J. Dobrzański) itd. Pomijano przy tym informacje istotne. Na przykład w haśle o Zygmuncie Kaczkowskim zabrakło wzmianki, iż był on krytykiem powieści *Ogniem i mieczem* Henryka Sienkiewicza. W haśle Tymon Zaborowski pominięto jego tragedię historyczną *Bohdan Chmielnicki*, a w haśle Józef Bohdan Zaleski zabrakło informacji, iż był on autorem *Dumki o Mazepie*.

W materiałach dopuszczano niejednokrotnie do powierzchownych i nieuargumentowanych sądów, a nawet błędnych informacji. W haśle o Edwardzie Żeligowskim umieszczono błędną informację o roku urodzenia pisarza. Błąd ten powtórzono w haśle Wacław Zaleski. W haśle Józef Bohdan Zaleski błędnie jest podana nazwa utworu - *Dumka hetmana Kosińskiego* (winno być *Duma o Kosińskim*), nieścisła informacja o jego pobycie we Francji. W haśle Jan Zachariasiewicz błędnie podano rok urodzenia i śmierci pisarza (1823 - 1906, a nie 1825 - 1904). W haśle *Третяк Юзеф* nie wymieniono tytułu jego pracy napisanej w języku ukraińskim *Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка* (Kraków 1892).

Sprawy pogranicza religijnego polsko-ukraińskiego mają w EU wyjątkowe miejsce. Przywilej ten wynika nie tylko z istoty zagadnienia, ale także z tego względu, że encyklopedię pisano w diasporze na Zachodzie, w świecie wolnym, Ukraina zaś była krajem związanym z systemem sowieckim, ateistycznym, podporządkowana działalności wynikającej z tego systemu. Ograniczano tu systematycznie wolność religijną, niszczone

pamiętki cerkiewne i archiwa, hamowano upowszechnianie literatury religijnej, eliminowano z użytku nawet terminy religijne.

Redakcja dążyła zatem usilnie do zapelnienia tych luk. Już w pierwszej części problemowej wyodrębniła specjalny rozdział *Церква*⁷, w komunikatach dla autorów postulowała realizację „ідеалів, які лягли в основу нашого світогляду”⁸, które „базуються на ідеалістично-християнських засадах”⁹. W części hasłowej encyklopedii temat ten rozwinięto poprzez wprowadzenie znacznej liczby informacji, artykułów, biogramów, terminów, które czy to w historii, czy współcześnie zaznaczyły swą obecność w religii, także te, które ujawniały zbliżenia, kontakty, wpływy, związki itd. Zaczniemy od informacji obejmujących szerszy krąg kulturowy. Wyodrębniono w encyklopedii takie dużej wagi wydarzenia jak Unia Brzeska, Pińska Kongregacja (Sobór Pawosławnej Cerkwi w Polsce, który przerwał związki z Moskwą i odnowił jurysdykcję patriarchy w Konstantynopolu), Akcja Katolicka, Neunia (akcja poszerzania katolicyzmu na Wschodzie w okresie międzywojennym), Konkordat (1925), Sobór Grecko-Katolickiej Cerkwi 8-10 marca 1946 roku (zorganizowany z rozkazu Stalina). Włączono do encyklopedii hasło o Perejaśławskim Kolegium, słowiańsko-łacińskim uczyliszcze zorganizowanym w 1738 roku przez biskupa Arsenija Berło, o tzw. Parafiach Kościoła Katolickiego Wschodniosłowiańskiego Obrządku (ich organizatorami byli jezuici Michał de Erbini i Jan Urban), o katedrze św. Jana w Przemyślu) (*Івана св. собор в Перемишлі*), o Polskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej; informacje o katolickich ruchach politycznych (*Українська Католицька Народна Партія*), stowarzyszeniach młodzieżowych i studenckich (*Марійські Товариства, Українська Молодь Христусові, „Обнова”*). Wyodrębniono w części hasłowej kilkanaście szerszych ujęć informacyjnych o zakonach klasztornych, które współtworzyły polsko-ukraińskie życie religijne lub też ingerowały w to życie. Są to m.in. bazylianie, jezuici, studyci, bernardyni, benedyktyni, kapucyni. Trafily do EU rody Szeptyckich, Radziwiłłów, Sapiehów, Zamojskich ściśle związane z Ukrainą i jej Cerkwią.

Zestaw haseł osobowych EU związanych ściśle z Cerkwią (w kon-

⁷ *Енциклопедія українознавства*, t. 1, cz. 2. (problemowa), s. 601-629.

⁸ „Ідеалів, które stały się podstawą naszego światopoglądu”, [w:] *Енциклопедія українознавства*, t. 6. *Слово головного редактора ЕУ*, s. 94-96.

⁹ „Opierają się na idealistyczno-chrześcijańskich podstawach”, *ibidem*.

tekście pogranicza polsko-ukraińskiego) nie jest najliczniejszy. Trafiają tu polscy badacze Wschodu i cerkiewnej Unii Oskar Halecki, Antoni Prochaska, Albert Maria Amman, teolog rodem z Przemyśla, nauczyciel jezuickiego Kolegium w Jarosławiu Benedykt Herbest (1531 - 1593), dominikanin Szymon Okolski (brał udział w polskich pochodach przeciw kozakom w 1637 - 1638 roku i opisał ich w dwóch diariuszach), historyk i badacz polskich kresów Franciszek Bujak, profesor cerkiewnego prawa Władysław Abraham, badacz cerkiewnej architektury Kazimierz Mokłowski, etnograf i sławista Kazimierz Moszyński. Rzecz oczywista, że informacje z religijnego pogranicza przewijały się również w biogramach omówionych wcześniej, przy informacji o życiu literackim, np. przy hasle Piotr Skarga, Edward Likowski, Kasper Cięglewicz i in.

Zabrakło wśród haseł prymasów Sapiehy i Hlonda, prymasa Stefana Wyszyńskiego, byli oni przecież od 1946 roku, czasu likwidacji Cerkwi grekokatolickiej, pełnomocnikami Watykanu, działali w jej imieniu. Zabrakło informacji religijnych mocno splecionych z mniejszością ukraińską (dzieje wspólnot parafialnych i zakonnych, stosunki narodowościowo-wyznaniowe, lata nieistnienia, duszpasterstwo i jego obecność w życiu grekokatolików itd.). Nie wyodrębniono placówek cerkiewnych, regionów, miejscowości nawet takich jak Chrzanowo - cerkwi o randze symbolu, gdzie nieprzerwanie od roku 1947 prowadzono działalność duszpasterską i katechizacyjną.

Dokonany tutaj przegląd, z konieczności ograniczający się do syntetycznej informacji i oceny, przekonuje dowodnie, że twórcy ukraińskiej encyklopedii emigracyjnej podjęli także trud pokazania polsko-ukraińskiego pogranicza kulturowego - związków, wzajemnych zainteresowań, kontaktów, że w odniesieniu do podstawowych zagadnień można mówić o poważnym rozeznaniu. Umieszczono w EU wiele opracowań, artykułów, informacji o wydarzeniach na polu religijnego i literackiego zbliżenia, scharakteryzowano najważniejsze grupy literackie, towarzysztwa, instytucje naukowe, podano biogramy wielu polskich twórców od najdawniejszej epoki do współczesności.

Wśród informacji mamy, rzecz oczywista, zarówno wyczerpujące materiały, obejmujące całość zagadnień z najważniejszymi tytułami prac, wiadomościami ściśle historycznymi, jak i popularne notki. Te fragmentaryczne informacje przeważają.

Przy analizowaniu tych materiałów uderza jednak fakt pewnego nie-

dosytu: redaktorzy zawężili krąg osób prezentujących religijne i literackie pogranicze kulturowe. W wybranej grupie, jak informowaliśmy, zabrakło wielu przedstawicieli, a w szczególności z lat nam bliższych. Trzon encyklopedii stanowią biogramy. Wiele z nich jednak nie zawsze daje czytelnikowi oczekiwaną odpowiedź, często są one fragmentaryczne i bez literatury pomocniczej. Zjawiskiem niekorzystnym wydaje się także zaobserwowana nieścisłość w podawaniu dat, tytułów prac, wycinkowość, także w sprawach dotyczących Ukrainy. Autorzy haseł, jak mi się wydaje, nie zawsze sięgali do materiałów najnowszych (co jest usprawiedliwione ze względu na układy polityczne), korygujących już istniejące nieścisłości.

W lutym 1973 roku, gdy było już widoczne zakończenie encyklopedii, a na półkach księgarskich ukazał się szósty tom części słownikowej, zabrał głos główny jej redaktor prof. Wołodymyr Kubijowicz¹⁰. Podzielił się on z czytelnikami spostrzeżeniami z dotychczasowej pracy i wysunął kilka nowych propozycji na przyszłość. Twierdził, że w czasie 25 lat (głos był z okazji ćwierćwiecza pracy nad encyklopedią) encyklopedia się zestarzała, powstały luki i nieodzowne są uzupełnienia. W tej sytuacji najlepszym wyjściem byłoby, według W. Kubijowicza, przygotowanie drugiego wydania słownikowej wersji EU. Podkreślił, że praca nad drugim wydaniem byłaby znacznie łatwiejsza. Możliwość takiej pracy widział w Kanadzie, gdzie należałoby utworzyć Instytut Encyklopedii Ukrainoznawstwa.

Studiując materiały związane z powstaniem *Encyklopedii ukrainoznawstwa*, spostrzegamy niezwykle aktywność jej głównego redaktora, Wołodymyra Kubijowicza, jego wprost nadludzki wysiłek i wytrwałość w realizacji celu. Był on nieprzeciętnym organizującym umysłem tego przedsięwzięcia: posiadał ogromną wiedzę, jest autorem wielu publikacji. Tylko w jednym tomie (tom 6) naliczyliśmy 21 artykułów jego autorstwa. Pracę nad encyklopedią traktował jako zadanie szczególne, niezwykle pożyteczne dla ujarzmionego narodu.

Zmarł 2 listopada 1985 roku. Pracował do ostatniej chwili. Zakończył redakcję 47 zeszytu (do artykułu *Чорне море*). Nowemu redaktorowi przypadło zadanie przygotowania trzech ostatnich zeszytów. Końcowe słowo napisane 22 stycznia 1989 roku przypadło w udziale redakcji bez Wołodymyra Kubijowicza.

¹⁰ Ibidem, s. 94-96.

Rok 1989 jest rokiem zakończenia ponad czterdziestoletniej pracy nad encyklopedią, ale jest także początkiem nowej epoki - rozpadło się imperium sowieckie. 24 sierpnia 1991 roku ogłoszono akt niepodległościowy Ukrainy. Akt ten ogromną większością potwierdziła ludność Ukrainy w referendum 1 grudnia 1991 roku. Powstała nowa sytuacja. Zmieniły się plany redakcji EU. Troszczyć się o nowe wydanie *Encyklopedii ukrainoznawstwa* będzie już państwo ukraińskie. Mamy nadzieję, że prace będą podjęte szybko i z powodzeniem.